

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 11 Issue 4, August 2019

DOI Number: 10.9737/hist.2019.769

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi: 22.04.2019 Kabul Tarihi: 13.07.2019

Atf Künyesi: Uğur Üçüncü, "Gümüşhane'de Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri", *History Studies*, 11/4, Ağustos 2019, s. 1381-1391.

GÜMÜŞHANE'DE SON OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ SEÇİMLERİ

The Last Ottoman Parliament Elections in Gumushane

Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ

ORCID No: 0000-0002-5282-8868

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Volume 11
Issue 4
August
2019

Öz: Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlardan biri yeniden Meclisin açılması idi. Ali Rıza Paşa Hükümetinin ve Padişah'ın onayıyla Meclisin açılmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda memleketin pek çok yerinde olduğu gibi Gümüşhane seçimleri Aralık 1919'da yapılmıştır. Gümüşhane'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adaylarıyla bağımsız adaylar seçimlere katılmışlardır. Neticede Kadirbeyzade Zeki ve Rıfki Beyler Gümüşhane mebusu seçilmeyi başarmışlardır.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi, Türk Parlamento hayatında oldukça önemlidir. Meclis, 12 Ocak 1920'de İstanbul'da açılmıştır. Meclisin en önemli icraatı Misak-ı Milli kararlarını almaktır, bunlarla Türk Milli Mücadelesinin programını belirlemiştir. Bununla beraber Osmanlı İmparatorluğunun merkezi ve Son Osmanlı Mebusan Meclisi İtilaf Devletleri tarafından 16 Mart 1920'de işgal edilmiştir. Böylece Meclis faaliyetlerine son vermiştir. Ardından Sultan Vahdettin Meclisi fesh etmiştir.

Bu çalışmada arşiv belgeleri, devrin basını, hatıralar, resmi tutanaklar kullanılarak Gümüşhane'de Son Osmanlı Mebusan Meclisi seçim süreci ve propaganda faaliyetleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Gümüşhane, Osmanlı Mebusan Meclisi, Seçimler.

Abstract: The re-opening of the Assembly was one of the decisions taken in the Erzurum and Sivas Congress. It was decided to open the Assembly with the approval of Ali Rıza Pasha Government and the Sultan. Gümüşhane elections held like many places in the country in December 1919. Candidates of the Association for the Defence of the Rights of Anatolia and Rumeli and Independent candidates participated in the elections in Gümüşhane. As a result Kadirbeyzade Zeki Bey and Rıfki Bey elected as the deputies of Gümüşhane.

The last Ottoman Parliament has a very important place in the life of the Turkish Parliament. The Assembly opened on January 12, 1920 in Istanbul. The most important action of the Assembly took the decisions of the Misak-ı Millî(the National Pact) and it determined the program of the Turkish National Struggle with them. However, the centre of the Ottoman Empire and the last Ottoman Parliament were occupied by the Entente States

· Bu çalışma, 16-18 Ekim 2017'de düzenlenen Birinci Uluslararası Gümüşhane Sempozyumunda sözlü olarak sunulan ve basılmayan bildiri metninin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş halidir.

on 16 March 1920. Thus, the Assembly had to end its activities. Then the last Ottoman Parliament was dissolved by Sultan Vahdeddin.

In this study it will be examined propaganda activities and election process of the Last Ottoman Parliament elections in Gümüşhane by utilizing the archive documents, the newspapers, official minutes, memories.

Keywords: Gumushane, The Last Ottoman Parliament, Elections.

Giriş

1876’da ilan edilen Birinci Meşrutiyetle birlikte 1877’de Mebusan Meclisi açılmıştı. Fakat bu Meclis uzun ömürlü olmamış aynı yıl Sultan II. Abdülhamit tarafından feshedilmiştir. 1908’de ise İkinci Meşrutiyet ilan edilmiş, Osmanlı Mebusan Meclisi yeniden açılmıştı. 1908-1918’e kadar süren Meclis, Harb-i Umuminin sonlarında Aralık 1918’de Padişah Vahdettin tarafından feshedilmişti. Bu tarihten itibaren Osmanlı Hükümetlerini kontrol eden bir müessese kalmamıştı. Mustafa Kemal Paşa başkanlığında Anadolu merkezli Milli Direniş hareketi yeniden bu kontrolü sağlamak için büyük çaba harcamışlardı. Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde yeniden halkın iradesinin zuhur edeceği Meclisin açılması yönünde kararlar almıştı. Nihayet Amasya Görüşmeleriyle Ali Rıza Paşa Hükümetine bu kararı kabul ettirmişti. Ardından vatanın her köşesinde Mebusan Meclisi için Genel Seçimler yapılmıştı. Müdafaa-i Hukuk adaylarının zaferiyle sonuçlanan seçimlerin ardından 12 Ocak 1920’de Osmanlı Mebusan Meclisi açılmıştı. Meclis, önce İşgal güçlerinin 18 Mart 1920’de baskınına uğramış ardından ise Padişah Vahdettin tarafından 11 Nisan 1920’de süresiz kapatılmıştır. Osmanlı Devleti’nin son Mebusan Meclisi olması nedeniyle bu parlamento “*Son Osmanlı Mebusan Meclisi*” olarak anılmaktadır.

O yıllarda Gümüşhane, Erzurum ve çevresini Trabzon’a bağlayan İran Trabzon transit yolu üzerinde önemli bir konak yeri idi.¹ Harb-i Umuminin büyük sarsıntılarını yaşayan Gümüşhane, Giresun, Ordu ve Rize ile birlikte Trabzon Vilayetine bağlı idi.² 1920’nin başlarında Gümüşhane Merkez, Torul, Kelkit, Uluşiran kazalarından oluşmaktaydı.³ 5 Ağustos 1920’de ise Gümüşhane sancağının idaresine dair çok önemli bir gelişme yaşanmıştır. Bu tarihte çıkarılan bir kararname ile Gümüşhane, bağımsız liva olarak idare edilecekti.⁴

Peki, Milli Mücadelenin mihenk taşlarından olan Son Osmanlı Mebusan Meclisi seçimleri Gümüşhane’de nasıl yaşanmıştır? Seçimlerde ne gibi sorunlarla karşılaşmıştır? Mebus adayları kimlerden oluşmuştur? Adayların seçimlerdeki yarışı nasıl olmuştur? Seçimlere itirazlar yapılmış mıdır? Seçilen mebusların Mustafa Kemal Paşa ile irtibatları ve Meclis’e katılmaları süreci nasıl olmuştur? Çalışmada bu sorulara yanıtlar aranacaktır.

1. Seçime Hazırlıklar

Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresinin hemen ardından 29 Eylül 1919’da Halit Bey’e çektiği telgrafta Damat Ferit Hükümetinin düşürülmesinden sonra tarafsız ve milli amaçlara uygun kişilerden oluşmak şartıyla kurulacak yeni İstanbul Hükümetine yardım edeceklerini, Milli Mecliste çoğunluk partisinin kurulmak zorunluğuna dikkat çekmişti. Bunun için yapılacak seçimlerde Milli Mücadele fikirlerini özümsemiş adayların mebus seçtirilmesi gerektiğini, bu yönde bir de tamim ilan edileceğini ifade etmişti.⁵

¹ “Gümüşhane” maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, C.IV, MEB Yay., İstanbul 1986, s. 836.

² Kamil Erdeha, *Milli Mücadele’de Vilâyetler ve Valiler*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1993, s. 175.

³ *ATAŞE*, ATAZB, 2/69, lef.1; *ATAŞE*, ATAZB, 2/69, lef.2a.

⁴ *BCA*, 30.18.1.1/1.8.11.

⁵ *ATAŞE*, ATAZB, 7/112, lef.2.

Damat Ferit Hükümetinden sonra kurulan Ali Rıza Paşa Hükümeti ile Temsil Heyeti Amasya'da görüşmüş ve Mebusan Meclisi seçimlerinin yapılması kararı alınmıştır. Belirlenen seçim yerlerinden biri de Gümüşhane idi.⁶ Mustafa Kemal Paşa, 23 Eylül 1919 tarihli, seçimlere dair tamimini Gümüşhane'ye de göndermişti. Tamimin ulaşmasıyla birlikte Gümüşhane'de seçim hazırlıkları yapılmıştı. İlk olarak seçimde oy kullanacakların sayısının tespitine çalışılmıştır. Gümüşhane Mutasarrıfı Mürsel Bey'in Heyet-i Temsiliye Riyasetine 7 Ekim 1919'da gönderdiği telgrafta göre Gümüşhane nüfus defterlerinden şehrin nüfusu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun için kazalardan nüfus pusulaları istenmiştir. Bazı yerlerde belirtilen nüfusun Harb-i Umumi öncesine ait olduğu anlaşılmıştır.⁷ Mürsel Bey, 10 Ekim'de gönderdiği telgrafında ise Torul'da o ana kadar 21 köyün nüfus defterlerinin hazırlandığını ve diğer köylerin de 10 güne kadar tamamlanacağını belirtmiştir. Kelkit ve Şiran'ın da defterlerinin hazırlandığını iletmiştir. Ayrıca bu yerlerde kaymakamlar tarafından, seçim için paraya ihtiyaç olduğunun bildirildiğini ifade etmiştir. Buna karşın gerekli para beklenirken seçimlerin ertelenmemesi için ilgili yerlere talimat verildiğini belirtmiştir.⁸ Neticede Gümüşhane nüfusuna oranla ikinci seçmenlerin ve mebus adaylarının sayısı belirlenmiştir. Gümüşhane'den 2 mebusun seçilmesi kararlaştırılmıştır.⁹

Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, Sivas'tan 11 Ekim 1919'da Gümüşhane'ye gönderdiği yeni tamimde 23 Eylül tarihli tebligatın ulaşip ulaşmadığını sormuştur. Bu tebliğin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin mebusan seçimlerine dair fikirlerini kapsadığını ifade etmiştir. Seçim tamimine göre Cemiyet, Mebusan seçimlerine gayri meşru bir müdahalede bulunmayacaktır. Adaylar, Heyet-i Temsiliye tarafından da belirlenmeyecektir. Ancak Cemiyetin milli vicdandan doğan fikirlerini ve tespit edilen esaslarını kabul edenler, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına adaylıklarını koyabilecekler, isimlerini mensup oldukları Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti ve İdare Heyetleri vasıtasıyla veya doğrudan Sivas'ta Temsil Heyetine bildirebileceklerdir.¹⁰ 25 Ekim 1919'da Gümüşhane Mutasarrıfı Mürsel Bey, Sivas'ta Heyet-i Temsiliye Riyasetine gönderdiği cevabi telgrafta 23 Eylül 1919 tarihli tamimin Gümüşhane'ye ve bağlı yerlere tebliğ edildiğini bildirmiştir.¹¹

Mustafa Kemal Paşa, 11 Ekim'de, Torul'da Üçüncü Fırka Kumandanı Halid Bey'e çektiği telgrafta Gümüşhane'de yapılacak seçimlerde mebusların Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına adaylıklarını koydurtmasını ve bu adayların seçtirilerek, Mebusan Meclisine gönderilmelerini istemiştir. Bu noktadaki tebligatın da kendisine ulaştırılacağını ifade etmişti.¹² Halid Bey ise 12 Ekim'de Maçka'dan gönderdiği telgrafta Trabzon adaylarına dair bilgiler vermiştir.¹³ Karabekir Paşa ise Halit Bey'e yazdığı talimatta seçimlerde milletin serbest oy kullanması ve askerinin seçimlere kesinlikle karışmaması uyarısında bulunmuştur. Bununla beraber iyi eğitim almamış veya Müdafaa-i Hukuk fikirlerine karşı çıkıp memleketi ayrılığa götürmek isteyen adaylar hakkında icap edenlerin uyarılması ve aydınlatılmasını istemiştir.¹⁴

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin milli davayı benimseyen adayların seçilmesine gayret edilmesi talimatı Gümüşhane'de benimsenmişti. Bu yönde Torul Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti,

⁶ ATASE, ATAZB, 124/271, lef.1.

⁷ ATASE, ATAZB, 21/14, lef.2; ATASE, ATAZB, 21/14, lef.3.

⁸ ATASE, ATAZB, 21/14, lef.4.

⁹ ATASE, ATAZB, 20/206, lef.58.

¹⁰ ATASE, ATAZB, 20/206, lef.7.

¹¹ ATASE, ATAZB, 21/14, lef.5.

¹² ATASE, ATAZB, 21/44, lef.1.

¹³ ATASE, ATAZB, 21/45, lef.19.

¹⁴ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C.I, Emre Yay., İstanbul 1993, s.373.

Torul halkının hislerine tercüman olacak bir telgrafi 17 Ekim 1919’da Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine çekmiş ve şu çağrıda bulunmuştur:

“Trabzon Müdafaa-i Hukûk Cemiyetine

Harici muhataraların dâhili ihtirasât ile dehşetlendiği bir zamanda hukûk-ı esâsiye ve tamammiyyet-i mülkiyemizi temin gayesiyle ortaya atılan Müdafaa-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti etrafında bütün vatanperverânî millet toplanarak varlığımızı efkâr-ı cihana tanıttırdık. Şimdi de sulh masasında milletimizin ilahî bir hakkı olduğunu add ve müdafa eylemek için bu cemiyetin heyet-i temsiliyesinin bize irae edeceği namzetlere, reyimizi vermeliyiz ve bir takım hasis menfaatlere teslim olmyarak hukûk-ı milliyemizi muhafaza ve varlığımızı bîhakkın müdafa edelim. İşte biz Dorul'lular bu suretle hareket için ahd-ı peymân eyledik. Siz ey fedakâr Trabzon'un kahraman halkı siz de her zamandan ziyade bu muhterem Cemiyetin etrafında toplanarak elbirliği ile milli varlığımızı muhafaza ve müdafa edelim. Hasis ihtirasattan kaçınarak bu Cemiyetin bize göstereceği doğru ve hakiki yollara koşalım. 17 Teşrinievvel 1335

Dorul Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti”¹⁵

2. Mebus Adayları

Gümüşhane’den Osmanlı Mebusan Meclisi mebusluğu için adaylar başvurularını yapmaya başlamışlardı. İlk aday Gümüşhane eski mebusu Kadirbeyzade Hafız İbrahim Lütfü idi. Gümüşhane Mebusluğuna yeniden aday olduğu 18 Ekim 1919’da Dâhiliye Nazırı Şerif Paşa’dan Trabzon Valiliğine bildirilmişti¹⁶. Hafız İbrahim Lütfi Paşa, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden adaylığını koymamıştı. 20 Ekim 1919’a kadar Gümüşhane Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına aday olanlar ise Kadirbeyzade Zeki ve Torul Kaymakamı İsmail Hakkı Beylerdi. 20 Ekim’de Halid Bey, Amasya’da Mustafa Kemal Paşa’ya Maçka’dan çektiği telgrafta, Gümüşhane adayları için kanaatini bildirmişti. Ona göre, Zeki Bey, “*ilmen pek yüksek olup Gümüşhane’nin eşrafı ve en ahlaklısıdır. Kâfi derecede nüfuzu vardır.*” Torul Kaymakamı İsmail Hakkı Bey, Mekteb-i Hukuk mezunu, namuslu ve ahlaklı bir kişi olmakla birlikte değerli bir mebus özelliklerini taşımamaktadır.¹⁷ Halit Bey, Gümüşhane Mebusu Zeki Bey ile ilgili araştırmalara devam etmekle birlikte mebusluk için yeterli vasıflara sahip olduğunu yinelemişti.¹⁸

Gümüşhane mebus adayları her geçen gün artmıştı. 25 Ekim 1919 tarihi itibarıyla mebus adaylıklarını ilan eden ve isimlerini Teftiş Heyetine bildirenler şunlardı: Kadirbeyzade Zeki Bey, Gümüşhane eski mebusu Sabri Efendi, eski mebus Kadirbeyzade İbrahim Lütfi Paşa, Gümüşhane eski mutasarrıfı Şirani Bey, Gümüşhane eski mebusu Veysel Rıza Bey, Bahriye Yüzbaşlarından Gümüşhaneli Sadızkade Nazmi ve Gümüşhane Mahkeme Azalarından Hacıimamzade Hüseyin Efendiler.¹⁹ Bunlardan başka 31 Ekim’de, Gümüşhane Eski Mebusu Hayri Bey, Sivas’ta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Temsil Heyetine çektiği telgrafta milli amaca uygun olarak Kongre Programını takip etmek şartıyla Gümüşhane Mebusluğu için adaylığını koyduğunu bildirmişti.²⁰ Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal Paşa 1 Kasım 1919’da Hayri Bey’e cevabi telgraf çekmiş ve seçimlerde başarı dilemiştir.²¹ 4 Kasım 1919’da, Gümüşhane halkından ve Mahkeme Azasından Hikmet Bey ve Trabzon Mekteb-i Sultani Müdürü Gümüşhaneli Refizade Rıfki Efendi adaylıklarını koymuşlardı.²² Öte yandan Gümüşhane’de görev yapmasına karşın başka yerden adaylığını gösteren de olmuştur. 8 Kasım 1919’da

¹⁵ Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar*, C. 1., Yeni Yüzyıl Yay, Ankara 2001, s.227.

¹⁶ BOA, DH.İ.U.M, EK. 114/31, lef.1.

¹⁷ ATASE, ATAZB, 21/45, lef.7.

¹⁸ ATASE, ATAZB, 21/45, lef.8.

¹⁹ ATASE, ATAZB, 21/14, lef.5; ATASE, ATZB, 21/101, lef.1.

²⁰ ATASE, ATAZB, 21/127, lef.1.

²¹ ATASE, ATAZB, 21/127, lef.2.

²² ATASE, ATAZB, 21/142, lef.1; ATASE, ATZB, 21/14, lef.1.

Gümüşhane Defter-i Hakani Memuru Babacanzade Salih Bey, Sivas'ta Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Temsiliye Riyasetine gönderdiği telgrafta amacı vatan ve milletin muhafazasından ibaret olan Kongrenin programını takip edeceğini belirtmiş, Süleymaniye Sancağı mebusluğuna adaylığını koyduğunu belirtmiştir. İletişim vasıtalarının yetersizliğinden dolayı durumu mahalline bildiremediğini ifade etmiştir.²³ Gümüşhane mebus adayları ortaya çıkarken Harbiye Nazırı Cemal Paşa, 7 Kasım 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği yazıda, Hükümetleri olarak bazı mebus adaylarının seçilmelerini istemediklerini belirtmiştir. İsimlerini bildirdikleri kişiler için gereğinin yapılmasını istemiştir. Ali Rıza Paşa Hükümetinin mebus olmalarını istemedikleri kişiler arasında Gümüşhane eski mebusu Hasan Bey de vardı²⁴. Bu rezervden dolayı Hasan Bey, Gümüşhane mebus adayları arasında yer almamıştır.

Yukarıda belirtilen Gümüşhane Mebus adaylarından Müdafaa-i Hukuk adayları olarak Kadirbeyzade Zeki ve Trabzon Sultani Müdürü Rıfki Beyler kabul edilmişti.²⁵ Dolayısıyla diğer adaylar bağımsız olarak seçime katılmışlardı. Müdafaa-i Hukuktan adaylığı kabul edilmeyenler ise seçimlere iştirak etmemişlerdir. Nihayetinde Gümüşhane Mebus seçimlerine katılacak adayların kesin listesi şöyle oluşmuştur: Kadirbeyzade Zeki Bey, eski mebuslardan Kadirbeyzade Hafız İbrahim Lütfi Paşa, eski mutasarrıf Yahya Bey, Mahkeme Azasından Hikmet Efendi, eski mebuslardan Hayri Efendi, Bahriye Yüzbaşılardan Nazmi²⁶ Efendi, Trabzon Sultani Müdürü Rıfki Bey, eski mebuslardan Rıza Bey.²⁷

3. Seçimler

Gümüşhane'de seçim hazırlıkları tamamlandıktan sonra ilk olarak müntehib-i sani seçimlerine başlanmıştır. Torul'da hazırlıklar tamamlanmışsa da kimliklerini kaybeden vatandaşların durumundan kaynaklanan sorun nedeni ile bir türlü seçimlere başlanamamıştı. Bu durum Torul Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti tarafından şikâyet konusu olmuştu. 23 Ekim 1919'da Torul Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinden Sivas Temsil Heyetine çekilen telgrafta bildirildiğine göre Gümüşhane Mutasarrıflığı Torul Kaymakamlığına gönderdiği bir telgrafta, kimliklerini kaybedenlerin seçimlere katılıp katılmayacakları Dâhiliye Nezaretine sorulmuştur. Mutasarrıflık, Dâhiliye Nezaretinden cevap gelene kadar Torul'da seçimlere başlanmamasını istemiştir. Hal böyle iken Gümüşhane Mutasarrıflığının daha sonra gönderdiği seçim kararnamesine göre seçimlerin 15 gün içerisinde tamamlanması gerekmekteydi. Buna göre sürenin bitimine 3 gün kalmasına ve hazırlıkların bitmesine rağmen bir türlü seçimlere başlanamamıştı. Torul Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, bu gelişmeleri Temsil Heyetine bildirmiş, Gümüşhane Mutasarrıflığının seçimleri ertelemesinin hukuka aykırı olduğunu ifade etmiştir.²⁸ Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa, bunun üzerine 2 Kasım'da Torul'da Yarbay Halid Bey'e çektiği telgrafta Torul Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin, Gümüşhane Mutasarrıfının seçimleri engelleme çabası içerisinde olduğuna dair iddialarını incelemesini emretmişti.²⁹ Seçimler sırasında Rumların seçimlere iştirak etmemelerinden kaynaklanan sorun da ortaya çıkmıştır. Bütün bu sorunlar Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından

²³ ATASE, ATAZB, 22/6, lef.1.

²⁴ ATASE, ATAZB, 20/206, lef.71.

²⁵ ATASE, ATAZB, 21/45, lef.26.

²⁶ Nazmi'nin sehfen yazıldığı anlaşılmaktadır. Seçimler sürecinde propaganda tamimlerinde isminin Sefer Fevzi olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. ATASE, ATAZB, 22/4, lef.1.; ATASE, ATAZB, 22/4a, lef.1.

²⁷ BOA, DH.İ.UM.EK, 115/2-1, lef.6

²⁸ ATASE, ATAZB, 21/92, lef.1.; ATASE, ATAZB, 21/92, lef.2.

²⁹ ATASE, ATAZB, 21/92, lef.3.

takip edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Halid Bey vasıtasıyla Gümüşhane seçimlerini kontrol etmiştir.³⁰

5 Kasım 1919’da Maçka’dan Halid Bey, Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiği telgrafta Torul Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin şikâyetinin halledildiğini, herkesin oyunu verdiğini bildirmiştir. Rumları da seçimlere iştirak ettirdiğini belirtmiş, Maçka, Gümüşhane ve Şiran’da o ana kadar Müdafa-i Hukuk adaylarına oy verecekleri kesin olan birer müntehib-i saninin seçildiğini haber vermiştir.³¹ Trabzon Vilayetinde bazı yerlerde para eksikliğinden kaynaklanan gecikmelere rağmen Gümüşhane’de müntehib-i sani seçimleri sorunsuz tamamlanmıştı.³² Buna göre Gümüşhane Merkez kazasında 2 Rum, 26 Müslüman, Şiran’da 1 Rum 15 Müslüman, Kelkit’te 23, Torul’da 22’si Müslüman olmak üzere toplamda 89 müntehib-i sani seçilmiştir.³³

İkinci seçmenlerin belirlenmesinden sonra Son mebus seçimlerine geçilmişti. Müdafaa-i Hukuk adayları diğerlerine göre daha kuvvetli idiler. Her şeyden önce onları destekleyen örgütlü bir Cemiyet, daha da önemlisi Yarbey Halid Bey komutasında askeri kuvvet vardı. Müdafaa-i Hukuk adaylarından Kadirbeyzade Zeki Bey’in şahsi nüfuzu da kuşkusuz önemli idi. Zeki Bey, Gümüşhane’de ileri gelen bir aileye mensup olmasının dışında İl Meclis İdare üyeliği, Gümüşhane Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Ticaret Odası Başkanlıkları görevlerini yürütmekteydi.³⁴ Trabzon Sultani Müdürü Rıfki Bey ise Zeki Bey kadar güçlü biri olmasa da Cemiyet ve Halid Bey tarafından desteklenmiştir. Dolayısıyla Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adayları diğerlerine göre çok daha avantajlı bir şekilde seçimlere iştirak etmişti. Bununla beraber seçimlere bağımsız olarak giren diğer adaylar yarışı bırakmamışlardı. Gümüşhane halkının reyini almak için propaganda faaliyetlerine girişmişlerdi. Örneğin İstanbul’da Beylerbeyinde Bostancıbaşı Mahallesinde Rasim Ağa Sokağında Merhum Said Paşa Köşkünde oturan Bahriye Sınıfı Yüzbaşılardan Gümüşhaneli Sefer Fevzi Bey, Gümüşhane halkına hitaben dört farklı fotoğrafını içeren bir beyanname yayımlamıştır. Beyannamesinde, farklı cephelerde önemli vazifeler üstlendiğini belirtmiş, Gümüşhane gibi vatan parçalarının da kendisi gibi yıllardır memleket için her şeyini ortaya koymasına rağmen takdir edilmediklerini ifade etmiştir. Gümüşhane’nin bir evladı olarak sorunları yakından bildiğini ve Mecliste sonuna kadar bunların çözümü için çalışacağını vaat etmiştir. Bağımsız aday olarak Gümüşhane halkından oy talep etmiştir. Gümüşhane’ye yabancı olan, onun ihtiyaçlarını bilmeyen adaylara oy vermemeleri çağrısında bulunmuştur.³⁵

³⁰ Mustafa Kemal Paşa özellikle Trabzon seçimlerine çok önem vermiştir. Sivas Kongresine itiraz etmiş olan Temsil Heyeti üyelerinden İzzet ve Servet Beylerin mebus olmalarını istememiştir. Bu konuda Halid Beyle iletişim içerisindeydi. Halid Bey, İzzet ve Servet Beylerin seçilmemeleri için büyük çaba harcamıştı. Halid Bey, 26 Ekim 1919’da Mustafa Kemal Paşa’ya Trabzon’dan çektiği telgrafta İzzet ve Servet Beylerin adaylıklarını engellemeye dair aldığı tedbirlerinden bahsetmişti. Bkz: *ATASE*, ATAZB, 21/106, lef.1; *ATASE*, ATAZB, 21/106, lef.2; 22 Kasım 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa’ya çektiği telgrafta ise Trabzon seçimlerinde Servet ve İzzet Beylerin muhalefetine rağmen Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adaylarının kazanacağını beklediğini ifade etmiştir. Bkz. *ATASE*, ATAZB, 21/45, lef.4; 1 Ocak 1920’de bildirdiğine göre ise Servet ve İzzet Beylerin özellikle Maçka’daki reyleri propaganda ile alma çabalarına karşın müdahalesi sayesinde başarılı olamamışlardır. Bkz. *ATASE*, ATAZB, 10/127, lef.4.

³¹ *ATASE*, ATAZB, 21/45, lef.23.

³² *BOA*, DH.İ.UM.EK. 115/2, lef.1-3.

³³ Mehmet Zeki Bey’in Son Osmanlı Mebusan Meclisi Milletvekili Özlük Dosyası, *TBMM Arşivi*, Dosya No: 680; Sicil No: 671.

³⁴ Mehmet Zeki Bey’in Son Osmanlı Mebusan Meclisi Milletvekili Özlük Dosyası, *TBMM Arşivi*, Dosya No: 680; Sicil No: 671; “Dün Besîm (Mersîn), Zekî (Gümüşhâne), Nâfız (Cânîk) Beylerle Çolak Selâhâddîn, Hüseyîn Avnî ve Kara Vâsîf Beyler Muhâkeme Edilmişlerdir”, *Milliyet*, 11 Temmuz 1926, No: 146, s. 1.

³⁵ *ATASE*, ATAZB, 22/4, lef.1; *ATASE*, ATAZB, 22/4a, lef.1.

Gümüşhane’de müntehib-i sani seçimlerinde olduğu gibi mebus seçimlerinde de para sıkıntısı çekilmiştir. Fakat yoğun çalışmalar neticesinde seçimler başarıyla tamamlanmıştır.³⁶ Gümüşhane’deki seçimlerin sonlarına doğru mebus adaylarından eski mebus Hayri Bey tarafından Dâhiliye Nezaretine bir itiraz dilekçesi gönderilmiştir. Hayri Bey, dilekçesinde Gümüşhane halkı dışındakilerin mebus olup olmayacaklarının bildirilmesi ve cevaba göre gerekli tedbirlerin alınmasını istemiş, seçimlerde Jandarma Kumandanının, subayların ve Heyet-i Teftişîye Reisinin milletin hukukuna saldırıda bulunduğunu iddia etmiştir.³⁷ Şikâyet dilekçesine yanıt gelmeyince 10 Kasım 1919’da Dâhiliye Nezaretine bir telgraf daha çekerek dilekçesini hatırlatmış, Gümüşhane Mutasarrıfının yetersizliğinden dolayı seçimlerin adaletsiz yürütülmekte olduğunu belirtmiştir.³⁸ Dâhiliye Nezareti, Hayri Bey’in dilekçesini sorgulatmış, Evrak Müdüriyetinden 15 Kasım 1919’da dilekçenin henüz gelmediği anlaşılmıştır.³⁹ 16 Kasım’da Dâhiliye Nezareti, Trabzon Vilayetine gönderdiği tezkerede, Hayri Bey’in iddialarının araştırılmasını istemiştir.⁴⁰ Bunun üzerine Trabzon Vilayeti, Gümüşhane Mutasarrıfı nezdinde durumu araştırmış ve 11 Ocak 1920’de sonucu Dâhiliye Nezaretine göndermiştir. Gümüşhane Mutasarrıfının Trabzon Vilayetine bildirdiğine göre, Gümüşhane halkı dışındakilerden mebus çıkarılacağı yolunda çıkan şüphe üzerine Belediye Dairesinde bir toplantı yapılmıştır. Mebus seçtirileceği söylenen Torul Kaymakamı İsmail Hakkı Bey’in mebusluğu için herhangi bir teklif ve teşebbüs olmadığının anlaşılması üzerine şikâyet ve müracaattan vaz geçilmiştir. Gümüşhane seçimlerinde Jandarma Kumandanının, subayların ve Heyet-i Teftişîye reisinin hiçbir tesiri bulunmadığı gibi Gümüşhane’de vatandaşlar hür iradeleriyle reylerini kullanmışlardır. Seçimler Kanuna uygun bir şekilde tamamlanmış ve mebuslar halkın büyük bir çoğunluğunun teveccühüyle seçimi kazanmışlardır. Gümüşhane Mutasarrıfı, Hayri Efendi’nin seçimleri şikâyet etmesinin sebebini ise arzuladığı mebusluğa ulaşamama hırsı olarak göstermiştir.⁴¹

Rumların seçimlere iştirak etmek istememeleri, Torul’daki nüfus belgesi sorunu, çekilen para sıkıntısı ve yapılan itirazlara rağmen Gümüşhane’de Son Osmanlı Mebusan Meclisi genel seçimleri başarıyla neticelenmiştir. 22 Kasım 1919 tarihinde Yarbay Halit Bey, Mustafa Kemal Paşa’ya çektiği telgrafta, Gümüşhane’de Müdafaa-i Milliye adaylarının kazandığını belirtmiştir.⁴² 25 Kasım’da Halit Bey, Maçka’dan Mustafa Kemal Paşa’ya bildirdiğine Zeki Bey 79, Rıfki Efendi 74 oy alarak mebus seçilmişlerdir.⁴³ Halit Bey’in Zeki Bey’e dair verdiği oy rakamı resmi verilerdeki bilgilere göre 2 oy fazladır. Zeki Bey’in seçim mazbatasına göre, 89 ikinci seçmenden 6 Müslüman ikinci seçmen hastalık gerekçesiyle oylamaya katılmamıştır. Zeki Bey, Gümüşhane Merkez’den: 21, Kelkit’ten: 21, Torul’dan: 19 ve Şiran’dan: 16, olmak üzere toplamda 77 oy almıştır. Görüleceği üzere oylamaya katılan 83 ikinci seçmenden 6’sı Zeki Bey’e oy vermemiştir.⁴⁴ Trabzon Vilayeti ise Dâhiliye Nezareti’ne 1 Aralık 1919’da Gümüşhane genel seçimlerinin serbest bir şekilde yapıldığını, Rum halkının da seçimlere katıldığını, Gümüşhane İdare Meclisi Azasından Kadirbeyzade Zeki ile Trabzon Sultanisi Müdürü Rıfki Beylerin büyük bir çoğunlukla mebus seçildiklerini bildirmiştir.⁴⁵

³⁶ BOA, DH.İUM.EK, 116/53, lef.1.

³⁷ BOA, DH.İUM.EK, 17/87, lef.4.

³⁸ BOA, DH.İUM.EK, 17/87, lef.2.

³⁹ BOA, DH.İUM.EK, 17/87, lef.1.

⁴⁰ BOA, DH.İUM.EK, 17/87, lef.3.

⁴¹ BOA, DH.İUM.EK, 17/87, lef.4.

⁴² ATASE, ATAZB, 21/45, lef.4, lef.1.

⁴³ ATASE, ATAZB, 22/35, lef.1.

⁴⁴ Mehmet Zeki Bey’in Son Osmanlı Mebusan Meclisi Milletvekili Özlük Dosyası, TBMM Arşivi, Dosya No: 680; Sicil No: 671.

⁴⁵ BOA, DH.İUM.EK, 115/70-1, lef.1..

4. Mebusların Meclise Katılmaları

Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Zeki ve Rıfki Beyleri mebus seçilmeleri üzerine tebrik etmiş ve memleket için iyi hizmetler yapmalarını dilemiştir.⁴⁶ Seçimlerde en fazla oyu alan Gümüşhane Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Zeki Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki ilişkiler daha samimi bir hal almıştır. Zeki Bey, Gümüşhane Müdafaa-i Hukuk Reisi sıfatıyla 7 Aralık 1919’da Sivas Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Temsil Heyeti Başkanlığına Mevlid-i Nebevi münasebetiyle bir telgraf çekmiştir. Telgrafta Mevlid-i Nebevinin barışa vesile olmasını, vatana, millete ve tüm İslam Âlemine refah ve saadet getirmesini temenni etmiştir.⁴⁷ 2 Aralık 1919 tarihli İstanbul’da çıkmakta olan Akşam gazetesinde Mustafa Kemal Paşa’nın hasta olduğu iddia edilmişti. Zeki Bey, gazetede okuyunca 18 Aralık 1919’da Mustafa Kemal Paşa’ya telgraf çekmiş ve gazete haberini okuduğunu bildirdikten sonra yazdığı iki şifreye cevap alamadığını ifade ettikten sonra sağlık haberlerini beklediğini belirtmişti.⁴⁸ Mustafa Kemal Paşa, 24 Aralık 1919’da Gümüşhane’de Zeki Bey’e verdiği cevapta rahatsızlığı hakkında ortaya çıkan sağlık haberini tekzip etmiş, sıhhatinin öncekinden daha iyi olduğunu belirtmiş, iyi niyetinden dolayı Zeki Bey’e teşekkürünü bildirmiştir.⁴⁹

Anadolu’da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şemsiyesi altında seçilen mebusların, İstanbul’a gitmeden evvel Eskişehir, Trabzon gibi geçiş noktalarında toplanarak nasıl bir program izleyeceklerine ve genel durum hakkında ne yapacaklarına dair toplanmaları kararı alınmıştır.⁵⁰ Karar gereği Doğu Vilayetlerinden seçilen mebuslar Trabzon’da toplanacaklardı. Hal böyle iken Gümüşhane Mebusu Zeki ve Lazistan Mebusu Osman Beyler Trabzon’daki toplantıya iştirak etmemişlerdir. 4 Ocak 1920’de 15. Kolordu Kumandanlığı, Birinci Kol Müretteb Kumandanlığından Gümüşhane’den İstanbul’a hareket eden iki mebusun hangi amaçla hareket ettiklerini, Heyet-i Temsiliye tarafından Ankara müzakerelerine iştirak için mi gittiklerinin Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Merkez Heyetinden sorulmasını istemiştir.⁵¹ Cevaba göre Zeki Bey, Gümüşhane’den Trabzon’a geldiğinde Heyet-i Temsiliyeye gittiğini ifade ederek ayrılmıştır.⁵²

Son Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920 tarihinde 140 mebusun katılımıyla İstanbul’da toplanmıştır.⁵³ Padişah sağlık sorunlarını gerekçe göstererek açılışa katılmamıştır. Saat 14.00’da açılış merasimi yapılmıştır.⁵⁴ Zeki Bey, ilk gün Meclis’teki yerini almıştı. Zeki Bey’in seçim mazbatasını Gümüşhane seçim teftiş heyeti tarafından 19 Aralık 1919 tarihinde hazırlanmış, Trabzon Vilayeti İdare Meclisi, 30 Aralık tarihinde onaylamıştı. Mazbata, Trabzon Vilayetince 3 Ocak 1920 tarihinde Dâhiliye Nezareti’ne gönderilmişti.⁵⁵ Dâhiliye Nezareti, 18 Ocak’ta mazbatayı Meclis-i Mebusan Riyasetine sunmuştur.⁵⁶ Mebusan Meclisi, 22 Ocak 1920 tarihinde Zeki Bey’in mebusluğunu kabul etmiştir.⁵⁷

⁴⁶ ATASE, ATAZB 22/134, lef.1.

⁴⁷ ATASE, ATAZB, 32/74, lef.30.

⁴⁸ ATASE, ATAZB, 23/77, lef.1.

⁴⁹ ATASE, ATAZB, 23/77, lef.2.

⁵⁰ TİTE, Arşivi, 313/28, lef.1.

⁵¹ ATASE, İSH 393/153, lef.1.

⁵² ATASE, İSH 393/162, lef.1.

⁵³ Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, Bateş Yay., İstanbul 1984, s. 199.

⁵⁴ “Meclis-i Umuminin Küşadı”, *Takvim-i Vakayi*, 13 Kânûn-ı Sâni 1336/12 Ocak 1920, No:3748, s. 1-2.

⁵⁵ Mehmet Zeki Bey’in Son Osmanlı Mebusan Meclisi Milletvekili Özlük Dosyası, *TBMM Arşivi*, Dosya No: 680; Sicil No: 671.

⁵⁶ BOA, DH.İ.UM.EK 117/35, lef.2.

⁵⁷ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi(İçtima-i Fevkalâde)*, C. I, TBMM Basımevi, Ankara 1992, s.15; Zeki Bey’in Osmanlı Mebusan Meclisi milletvekilliği özlük dosyasında ise 22 Ocak 1920 tarihinde mazbatasının Meclis

Gümüşhane Mebusu Rıfki Bey, Zeki Bey'in aksine Doğu Vilayetlerinin mebusları ile birlikte Mecliste takip edecekleri milli ilkeleri içeren Trabzon'daki müzakereye katılmıştır.⁵⁸ O da Zeki Bey gibi 12 Ocak 1920'de açıldığı ilk gün Meclis'teki yerini almıştı. Ref'izade Rıfki Bey'in, seçim mazbatasını, 14 Ocak 1920'de Dâhiliye Nezaretine gönderilmiştir⁵⁹. Nezaret, mazbatayı 29 Ocak 1920'de Mebusan Meclisine sevk etmiştir.⁶⁰ Mazbata 3 Şubat'ta Meclis Genel Kurulunda kabul edilmiştir.⁶¹

Sonuç

Gümüşhane'de Son Osmanlı Mebusan Meclisi seçimlerinin heyecanı Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın tamiminin ulaşmasıyla başlamıştır. Seçimlerin yapılması için gerekli hazırlıklara girilmiştir. Bu süreçte en önemli sorunlar, oy kullanacak kesin nüfusun tespiti, Torul'da kimliklerini kaybeden seçmenlerin oy kullanma meselesi, masraflar için para sıkıntısı, Rumların bazı yerlerde seçimlere iştirak etmek istememeleri idi. Gümüşhane seçimlerinin yürütülmesinde en önemli figür Torul'da bulunan Üçüncü Fırka Kumandanı Halid Bey olmuştur. Her ne kadar seçimlere müdahalede bulunulmaması kendisine emredilmişse de tatbik sahasında buna harfiyen uyulduğu söylenemez. Seçimlerde Müdafaa-i Hukuk esaslarını benimsemiş adayların desteklenmesine hassasiyet gösterilmiştir. Gümüşhane'de bu hassasiyet sadece askeriye tarafından değil Gümüşhane ve kazalar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubelerince de ziyadesiyle önemsenmiştir.

Gümüşhane'deki genel seçimler için başlangıçta birçok kişi adaylığını koymuştur. Bunlardan bazıları Müdafaa-i Hukuk adayı olamayınca seçimlere iştirak etmemişlerdir. Biri ise Ali Rıza Paşa Hükümeti tarafından rezerve uğradığından adaylar arasında yer almamıştır. Gümüşhane mebus seçimlerine Müdafaa-i Hukuk adayları olarak Kadirbeyzade Zeki ve Trabzon Sultani Müdürü Ref'izade Rıfki Beyler kabul edilmişlerdir. Seçimlere eski mebuslardan Kadirbeyzade Hafız İbrahim Lütfi Paşa, eski mutasarrıf Yahya ve eski mebuslardan Rıza Beyler, Mahkeme Azasından Hikmet, eski mebuslardan Hayri, Bahriye Yüzbaşılardan Nazmi Efendiler bağımsız olarak iştirak etmişlerdir.

O devirdeki seçim usulüne uygun olarak Gümüşhane seçimleri iki dereceli olmuştur. Seçim hazırlıklarında çıkan sorunların giderilmesinden sonra ilk olarak müntehib-i sani seçimleri yapılmıştır. Ardından mebus seçimlerine geçilmiştir. Seçimlerde Müdafaa-i Hukuk adayları Cemiyet ve Halid Bey tarafından güçlü bir şekilde desteklenmiştir. Bununla beraber seçimlere bağımsız olarak giren adaylar yarışı bırakmamışlar, halkın reyini almak için propaganda faaliyetlerine girişmişlerdir. Gümüşhane'deki seçimlerin işleyişine dair adaylardan eski mebus Hayri Bey, itirazda bulunmuştur. Buna karşın itirazı önemsenmemiştir. Yaşanan bazı sorunlara rağmen Gümüşhane'de Son Osmanlı Mebusan Meclisi genel seçimleri başarıyla neticelenmiştir. Seçimleri beklendiği gibi Müdafaa-i Hukuk adayları Zeki ve Rıfki Beyler kazanmıştır. Seçimler sonrasında özellikle Zeki Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki ilişkiler daha samimi bir hal almıştır. Buna rağmen Gümüşhane Mebusu Zeki Bey, Doğu Vilayetlerinin mebusları ile birlikte Mecliste takip edecekleri milli ilkeleri içeren Trabzon'daki toplantıya iştirak etmemiştir. Rıfki Bey ise Zeki Bey'in aksine Trabzon'daki müzakereye katılmıştır. Zeki ve Rıfki Beyler 12 Ocak 1920'de açılan Son Osmanlı Mebusan Meclisinin ilk celsesinde yerlerini almışlardır.

tarafından kabul edildiği ifade edilmektedir. Bkz: Mehmet Zeki Bey'in Son Osmanlı Mebusan Meclisi Milletvekili Özlük Dosyası, *TBMM Arşivi*, Dosya No: 680; Sicil No: 671.

⁵⁸ *ATASE*, İSH 393/162, lef.1.

⁵⁹ *BOA*, DH.İ.UM.EK 117/99, lef.1.

⁶⁰ *BOA*, DH.İ.UM.EK 117/99, lef.4.

⁶¹ *M.M.Z.C.*, C. 1., s. 62.

Kaynakça

-Arşivler

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt(ATASE) Arşivi, Atatürk Koleksiyonu

ATASE, ATAZB, 2/69, lef.1, 2a.

ATASE, ATAZB, 7/112, lef.2.

ATASE, ATAZB 22/134, lef.1.

ATASE, ATAZB, 10/127, lef.4.

ATASE, ATAZB, 124/271, lef.1.

ATASE, ATAZB, 20/206, lef.7, 58,71.

ATASE, ATAZB, 21/106, lef.1-2.

ATASE, ATAZB, 21/127, lef.1-2.

ATASE, ATAZB, 21/14, lef.2-5.

ATASE, ATAZB, 21/101, lef.1.

ATASE, ATAZB, 21/142, lef.1.

ATASE, ATAZB, 21/14, lef.1.

ATASE, ATAZB, 21/44, lef.1.

ATASE, ATAZB, 21/45, lef.4,7,8,19,23,26.

ATASE, ATAZB, 21/92, lef.1-3.

ATASE, ATAZB, 22/35, lef.1.

ATASE, ATAZB, 22/4, lef.1.

ATASE, ATAZB, 22/4a, lef.1.

ATASE, ATAZB, 22/6, lef.1.

ATASE, ATAZB, 23/77, lef.1-2.

ATASE, ATAZB, 32/74, lef.30.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt(ATASE) Arşivi, İstiklal Harbi Koleksiyonu

ATASE, İSH 393/153, lef.1.

ATASE, İSH 393/162, lef.1.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA), Bakanlar Kurulu Kataloğu

BCA, 30.18.1.1/1.8.11.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı

BOA, DH.İ.UM, EK. 114/31, lef.1.

BOA, DH.İ.UM.EK 117/35, lef.2.

BOA, DH.İ.UM.EK 117/99, lef.1,4.

BOA, DH.İ.UM.EK,115/2-1, lef.6.

BOA, DH.İ.UM.EK. 115/2, lef.1-3.

BOA, DH.İ.UM.EK. 17/87, lef.1-4.

BOA, DH.İUM.EK, 115/70-1, lef.1.

BOA, DH.İUM.EK, 116/53, lef.1.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

Mehmet Zeki Bey'in Son Osmanlı Mebusan Meclisi Milletvekili Özlük Dosyası, *TBMM Arşivi*, Dosya No: 680; Sicil No: 671.

Türk İnkılap Tarihi Arşivi

TİTE, Arşivi, 313/28, lef.1.

-Diğer Kaynaklar:

“Dün Besîm(Mersîn), Zekî(Gümüşhâne), Nâfiz(Cânîk) Beylerle Çolak Selâhâddîn, Hüseyîn Avnî ve Kara Vâsîf Beyler Muhâkeme Edilmişlerdir”, *Milliyet*, 11 Temmuz 1926, No: 146, s. 1.

“Gümüşhane” maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, C.IV, MEB Yay., İstanbul 1986, s. 836.

“Meclis-i Umuminin Küşadı”, *Takvim-i Vekayi*, 13 Kânûn-ı Sâni 1336/12 Ocak 1920, No:3748, s. 1-2.

BARUTÇU, Faik Ahmet, *Siyasi Hatıralar*, C. 1., Yeni Yüzyıl Yay, Ankara 2001.

ATAY, Falih Rıfki, *Çankaya*, Bateş Yay., İstanbul 1984.

ERDEHA, Kamil, *Milli Mücadele'de Vilâyetler ve Valiler*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1993.

KARABEKİR, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, C.I, Emre Yay., İstanbul 1993.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi(İçtima-i Fevkalâde), C. I, TBMM Basımevi, Ankara 1992.